

PSYCHOLOGICKÉ ASPEKTY HODNOTOVÝCH ORIENTÁCIÍ — MOŽNOSTI A METÓDY EMPIRICKÉHO VÝSKUMU

MARIAN HRABOVSKÝ, Psychologický ústav, FFUK, Bratislava

O dôležitosti skúmania hodnotových orientácií, ale aj celej motivácie ľudskej činnosti v našej socialistickej spoločnosti niet pochýb. Na potrebu výskumu motivácie činnosti človeka, podmienok utvárania jeho aktívneho a uvedomelého prístupu k životu a práci upozornil aj dokument Predsedníctva ÚV KSČ *Vývoj, súčasný stav a úlohy spoločenských vied* z roku 1974. Z tohto dôvodu sme sa na Psychologickom ústave FFUK v Bratislave zamerali predovšetkým na oblasť motivácie a veľkú pozornosť venujeme výskumu hodnotových orientácií, ktoré psychológia zaraďuje do tejto oblasti. Pri ich chápaní vychádzame z nášho modelu štruktúry motivácie. [10; 4; 8] Hodnotové orientácie v ňom reprezentujú dimenziu smerovosti motivácie ľudskej činnosti ako systém predstáv a názorov o tom, čo je hodnotné, čo preferovať, čomu sa vyhnúť, čiže „kam sa nasmerovať“, teda to, čo Brožík [2, s. 127] označil ako subjektívne hodnotové systémy. Empirický výskum hodnotových orientácií je však spojený s riešením dvoch základných problémov, koncentrovaných v tejto podobe. Ako je z odbornej literatúry známe, psychológovia aj sociológovia pracujú v empirickom výskume hodnotových orientácií s dotazníkovými metódami. Vzniká otázka: možno na základe dotazníka zistiť skutočné hodnotové orientácie? Brožík [2, s. 127—128] súdi: „Formou podobných dotazníkov nemožno napokon zistiť oveľa viac, ako práve len to, čo subjekt považuje za hodnotné; mnoho z toho, čo ako hodnotu uznáva, preňho však objektívne hodnotou byť nemusí a naopak, mnoho z toho, čo ako hodnotu neuznáva, v skutočnosti ako hodnotu užíva.“ Uvažujeme napríklad o poslednej vete: „Čo neuznáva, v skutočnosti ako hodnotu užíva.“ Ak predpokladáme, že si to človek uvedomuje (a to by mal, keďže práve v hodnotení rozvíja svoje sebavedomie) [2, s. 64], musíme pripustiť, že má k dispozícii aspoň dva subjektívne hodnotové systémy. Ak na druhej strane predpokladáme, že si túto skutočnosť človek nevedomuje, tak nám vychádza, že to, čo ako hodnotu používa, hodnotou nie je, že účinkuje nejaký iný motivačný činiteľ. Z hľadiska psychologického výskumu ide v prvom prípade o problém tzv. validity empirickej výskumnej metódy [dotazníku]. V druhom prípade ide o problém, čo vlastne chceme zisťovať. Keď si to určíme široko, napríklad: „zisťovať, podľa čoho sa naša mládež riadi v svojej činnosti“, tak rozhodne nevystačíme s hodnotami ani s potrebami a záujmami, pretože oblasť motivácie je oveľa širšia a má komplexný charakter, predstavuje pohnútkovú reguláciu činnosti.

Aké sú doterajšie naše skúsenosti? Dosiaľ sme overovali tri metódy pokrývajúce to, čo zatiaľ voľne nazývame hodnotové orientácie: Dotazník hodnôt Allporta, Vernona, Lindzey; Dotazník spôsobov života Ch. Morrisa (ich kritika z hľadiska marxistickej psychológie je v prácach: 10, s. 156—157, 167—169; 8, s. 122, 128—129); Dotazník voľby morálnych hodnôt C. Matuszewicza, ktorý metodologicky vychádza z Morrisovho dotazníka, avšak je konštruovaný vzhľadom na podmienky socialistickej spoločnosti. To, že sme zvolili metódy cudzích autorov, nebolo náhodné, tento krok bol nevyhnutný. Jednak neboli k dispozícii iné vhodné metódy a potom aplikácia uvedených metód nám umožnila porovnať výsledky v rôznych populáciách. Navyše početné skúsenosti s týmito metódami v zahraničí nám poslúžili ako metodologické informácie skôr, než sme začali vyvíjať vlastné metódy. Hoci overovanie sme uskutočnili v spolupráci s približne 1300 subjektmi (ženy aj muži z rôznych vysokých a stredných škôl na Slovensku a 100 pracovníkov veľkého strojárkeho podniku), skutočne páličivým sa ukázal byť problém získavania pokusných osôb zo sféry hospodárskej praxe. Nemožnosť porovnávať výsledky u rôznych sociálnych skupín znemožňuje totiž uskutočniť dostatočné zovšeobecnenie výsledkov. Napriek tomu bol počet získaných údajov dosť veľký (približne 150 000 dát), ich spracovanie sme robili vybranými multivariačnými metódami (faktorová analýza). Pochopiteľne, naše skúsenosti sa neobmedzujú na zistenia technického rázu. Za hlavný doterajší výsledok považujeme zistenie, že štruktúra hodnotových orientácií našej mládeže je z hľadiska potrieb a cieľov socialistickej spoločnosti vcelku priaznivá. Vyplýva to z porovnania s inými populáciami. Napríklad jedným z najjednoduchších výsledkov boli odpovede našej mládeže na spôsob života č. 5 z dotazníka Ch. Morrisa. Tento spôsob života je charakterizovaný takto: „spoločná aktívna činnosť a radosť zo spolupráce pri uskutočňovaní spoločných cieľov, odmietanie zameranosti na vlastnú sebestačnosť a abstraktnej intelektuality“. Naša mládež ohodnotila tento spôsob života v rámci 7 bodovej stupnice (kde 7 je úplný súhlas s daným spôsobom života) priemernou bodovou hodnotou 5,21; mládež v Kanade 4,24, v USA 4,26, v Indii 4,74, v Japonsku 4,65 a v Nórsku 3,78. (10, s. 162—164) Je samozrejme možné diskutovať o tom, či rozdiel v hodnotení medzi populáciami je z nášho hľadiska dostatočný, ako aj o možnom vplyve odpovedania v zmysle sociálnej žiadúcnosti. Ale to, že odpovede nie sú náhodné, ukazuje porovnanie s poľskou mládežou a prístupnou vzorkou našich dospelých. Vo výskume Pardela, Maršálovej a kol. (1978) sa ukázala prakticky zhodná faktorová štruktúra, t. j. chápanie základných dimenzií Matuszewiczovho Dotazníka voľby morálnych hodnôt u našej aj poľskej mládeže. Najvyššiu preferenciu dosiahol u oboch populácií spôsob života reprezentujúci hodnotu morálnej autority a vcelku možno konštatovať, že všetky hodnoty, ktoré získali rádovo vyššie zastúpenie u slovenskej

mládeže, získali tak isto vysoké zaradenie u poľskej mládeže, pochopteľne s niektorými rozdielmi. Napríklad naša mládež viac uznáva „tvorivý život a vzdelanie“, „estetično“, „čínorodosť“, ale poľská mládež zase viac uznáva „vlastenectvo“, „rodinný život“. Aj zistené rozdiely medzi mládežou a dospelými sú zmysluplné a svedčia o citlivosti metódy. Tak najväčšie rozdiely vyšli v „estetičnosti“, ktorú značne preferuje mládež, ale nie dospelí, naopak „rodinný život“ vysoko preferovali dospelí, ale nie mládež. (11, s. 30—38) Ak doplníme tieto výsledky údajmi z Dotazníka hodnôt Allporta a i. napríklad v položke estetických hodnôt, tak sa ukáže, že aj v sociálnej skupine mládeže sú značné rozdiely: zo šiestich možných skupín použitých hodnôt zaradili poslucháči FFUK estetické hodnoty na prvé miesto, ale napríklad stredoškolači na tretie miesto, avšak so signifikantne vyššou standardnou odchýlkou, ktorá svedčí o tom, že ešte aj vnútri skupiny stredoškolákov sú značné rozdiely. (10, s. 153—154) Tieto fakty nás oprávňujú konštatovať, že k výsledkom získaným už aj týmito ešte dostatočne neupravenými metódami netreba zaujímať jednoznačne skeptický postoj k ich validite. Tým viac, že overovanie validity sme realizovali spôsobom obvyklým v psychologickú literatúru (získovali sme vnútornú konzistenciu, validitu konštrukcie, aj porovnávanie výsledkov u známych skupín). Predsa však bude treba venovať aplikácii metód na získavanie hodnotových orientácií a interpretáciám výsledkov získaných pomocou takýchto metód mimoriadnu pozornosť. Ak budeme chcieť získať všestranne validné a spoľahlivé výsledky, musíme použité metódy značne prepracovať a najmä vyvinúť vlastné metódy, vychádzajúce z adekvátnych teoretických základov. V tejto oblasti preto očakávame ďalšiu interdisciplinárnu pomoc od našich filozofov. V súlade s tým bude treba neustále zvyšovať validitu používaných metód. Predovšetkým musí byť v nich zachytená súčasnosť adekvátna oblasť hodnotových orientácií, ktorá nebude zužovať pole hodnotenia, t. j. bude reprezentatívna. Metódy musia byť vybavené prostriedkom na zachytenie nožnej tendencie dávať prevažne sociálne žiaduce odpovede. Bude treba vyriešiť problém formy týchto metód. Všetky dosiaľ používané metódy sú verbálne a v nich opísané podnety sú abstrakcie z kontinua činnosti rôzneho druhu, ktoré však konkrétne ľudia v konkrétnych situáciách vôbec nemusia robiť, takže sa môže stať, že to, na čo odpovedajú, nie je vôbec relevantné ich spôsobu činnosti. Prvé kroky v tomto smere sme na Psychologickom ústave FFUK uskutočnili v súvislosti s vytváraním metódy na získavanie potrieb a tiež v teoretickom rozpracovaní a metodickým zabezpečení sledovania rozhodovacích procesov.

Záverom by som chcel zdôrazniť, že po prvých etapách psychologického výskumu hodnotových orientácií sa pred nami otvoril rad problémov. Ich riešenie bude klásť mimoriadne nároky nielen na vlastné psychologické myslenie, ale aj na materiálno-technické zabezpečenie, na možnosť spolupráce s odborníkmi v príbuzných oblastiach, ale aj

spolupráce s rôznymi vzorkami pokusných osôb, čo bez vhodnej pomoci a podpory nebude možné.

LITERATÚRA

1. BLEJCHER, V. M., BURLAČUK, L. F.: Psychologičeskaja diagnostika intellekta i ličnosti. Višča škola, Kijev 1978.
2. BROŽÍK, V.: Marxistická teória hodnotenia. Pravda, Bratislava 1976.
3. BROŽÍK, V.: K otázke hodnotových funkcií umenia. Správy hl. úl. ŠPV VIII-5-9, č. 12, s. 17—19. FFUK, Bratislava 1977.
4. HRABOVSKÝ, M.: Nepriame overovanie hypotetického modelu štruktúry motivácie. Správy hl. úl. ŠPV VIII-5-9, č. 3, s. 59—62. FFUK, Bratislava 1976.
5. JUDIN, E. G.: Dejateľnosť i sistemnosť. Sistemnyje issledovanija 1976. Nauka, Moskva 1977.
6. KUKLINKOVÁ, T.: Hľadanie meradiel estetickej hodnoty. Pravda, Bratislava 1971.
7. LOMOV, B. F. a kol.: Biologičeskije i socialnoje v razvitiji čeloveka. Nauka, Moskva 1977.
8. PARDEL, T.: Motivácia ľudskej činnosti a správania. SPN, Bratislava 1977.
9. PARDEL, T., HRABOVSKÝ, M.: Hodnotové orientácie u študujúcej mládeže a ich vzťah k niektorým osobnostným premenným. Čs. psychol. 1975a, XIX, 3, 285—288.
10. PARDEL, T., HRABOVSKÝ, M.: Štruktúra motivácie. Čiastková úloha ŠPV, VIII-4-2/4. FFUK, Bratislava 1975b.
11. PARDEL, T., MARŠÁLOVÁ, L. a kol.: Príspevok k výskumu hodnotových orientácií našej mládeže. Priebežná správa čiastkovej úlohy ŠPV VIII-5-9/2. FFUK, Bratislava 1978.